

ลักษณะที่คล้ายคลึงและแตกต่างกันบางประการ
ระหว่างระบบการศึกษาของไทยและของอินเดียโบราณ

ลักษณะพื้นฐานบางประการของสังคมไทย

ในการศึกษาลักษณะที่คล้ายคลึงและแตกต่างกันบางประการระหว่างระบบการศึกษาของไทยและของอินเดียโบราณนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์โดยถือสภาพของสังคมไทยเป็นหลัก เพื่อประโยชน์ในการอธิบายลักษณะของการศึกษาคามแบบประเพณีโบราณของไทยให้เข้าใจดีขึ้น และเพื่อเป็นแนวทางประกอบการพิจารณาเปรียบเทียบระบบการศึกษาของอินเดียโบราณ โดยพิจารณาพื้นฐานบางประการในสังคมไทยที่มีอิทธิพลต่อการศึกษาคามแบบโบราณของไทย (คือก่อนสมัยการปฏิรูปการศึกษาแบบใหม่ในรัชกาลที่ 5) พื้นฐานเหล่านี้ได้แก่

ก. ระบบการเมือง การปกครอง และการจัดโครงสร้างทางสังคม

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพทรงอธิบายเรื่องนี้ไว้ว่า "หลักแห่งวิธีการปกครองของไทย โดยแท้จริงแล้วมี 2 ประการ คือพระราชอำนาจสูงสุดของพระเจ้าแผ่นดิน และการบังคับให้ชายฉกรรจ์มีหน้าที่ต้องเป็นทหารรับใช้บ้านเมืองซึ่งเรียกว่า 'ทหารการ' แปลว่า การของพระเจ้าแผ่นดิน"¹ พระเจ้าแผ่นดินหรือพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินรวมทั้งเป็นเจ้าของชีวิตของราษฎรทุกคนในราชอาณาจักร คำว่า "พระมหากษัตริย์" จึงมีความหมายเท่ากับคำว่า "รัฐบาลและรัฐ"²

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ" ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518), หน้า 14.

² ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ แปลโดยกาญจณี สมเกียรติกุล และบุศรา ชุมจันทร์ (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2519), หน้า 23.

เนื่องจากสังคมไทยโบราณเป็นสังคมเกษตรกรรม มีพลเมืองน้อยและมีกึ่งองค์ทำสงครามหรือเตรียมทำสงครามกับอาณาจักรใกล้เคียง ดังนั้น ลักษณะการเมือง การปกครองและการจัดรูปแบบ โครงสร้างของสังคมไทยจึงเน้นที่การมีอำนาจเด็ดขาดสูงสุดของพระมหากษัตริย์ และการวางกฎเกณฑ์เพื่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองให้มีประสิทธิภาพ¹ พระมหากษัตริย์จำเป็นต้องแต่งตั้งกลุ่มผู้ปกครองจำนวนหนึ่งขึ้นมาซึ่งเรียกว่าขุนนาง เพื่อช่วยเหลือพระองค์ในการปกครองราษฎรจำนวนมาก กษัตริย์เป็นปัจจัยสำคัญต่อความอยู่รอดของรัฐและยังเป็นสิ่งนำมาซึ่งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และอำนาจการเมืองของกลุ่มผู้ปกครองอย่างมาก เครื่องมือที่ใช้กำหนดระเบียบและกฎเกณฑ์ในการบังคับบัญชาเรียกว่า "ระบบศักดินา"²

ทว่า "ระบบศักดินา" กล่าวได้ว่า สังคมไทยแบ่งเป็น 2 ชั้น คือชนชั้นผู้ปกครองหรือขุนนาง ได้แก่ เจ้านาย ขุนนาง ตลอดจนนักบวชในศาสนา และชนชั้นผู้ถูกปกครองหรือไพร่และทาส มีการจัดตำแหน่งบุคคลทุกคนให้ทำราชการ ขุนนางเป็นเสมือนคนกลางที่เชื่อมโยงระหว่างพระมหากษัตริย์กับไพร่ โดยไพร่ต้องขึ้นสังกัดในกรมกองที่อยู่ใต้อำนาจบัญชาของขุนนาง³

¹การอธิบายที่แจ่มแจ้งในเรื่องนี้ ดู ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416 แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และพรรณี สรุ้งบุญมี (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เอเชีย, 2521), 502 หน้า.

²สุภรัตน์ เลิศทวนิชย์กุล, "ระบบศักดินา" วารสารธรรมศาสตร์ 1 (มิถุนายน-กันยายน 2519) : 26.

³ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์การพิมพ์, 2519), หน้า 4-5, (ภาคผนวก).

การจู่โจมเบียดการปกครองและสังคมดังกล่าวมานี้ทำให้คนไทยมีชีวิตผูกพันอยู่กับระบอบราชการอย่างมาก¹ ไทหรือไพร่หลวงมีภาระต้องเข้ารับราชการปีละหลายเดือนโดยไม่ได้รับค่าตอบแทน ต้องรับใช้และหาสิ่งของมาให้นุสนาย เพื่อให้นุสนายพอใจ อันก่อให้เกิดความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์กันอย่างกว้างขวางในสังคมไทย ระบอบศักดินาถือเป็นหลักปฏิบัติต่อกันของบุคคลในสังคมด้วย เพราะเป็นบรรทัดฐานในการแบ่งชั้นทางสังคม ศักดินาที่นุสนายผู้หนึ่ง ๆ ถืออยู่นั้นมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กำลังคนที่อยู่ในปกครองของนุสนายผู้นั้น การควบคุมกำลังคนนี้ก่อให้เกิดความมั่นคง และอำนาจทางการเมือง² ดังนั้น ผู้มีฐานะต่อกว่าจึงต้องขอความคุ้มครองหรือความอุปถัมภ์จากผู้มีฐานะเหนือกว่าตน สังคมไทยจึงเน้นความสำคัญของการมีสัมมาคารวะและการถวายตัวอยู่ในความอุปถัมภ์ของนุสนาย

ข. ความเชื่อกึ่งเท็จของคนไทย

คนไทยโบราณ (และแม้ปัจจุบัน) เชื่อถือในเรื่องผีสิงเทวดา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ รวมทั้งอำนาจเรณูลับในธรรมชาติที่ตนไม่รู้จัก หรืออธิบายไม่ได้ อีกทั้งไม่กล้าพิสูจน์ความจริงหลักฐานสมัยสุโขทัยกล่าวถึง "พระขลุ่ยผี" ว่าเป็นใหญ่กว่าผีทั้งหลาย³ คนไทยเชื่อว่า

¹ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช "สังคมสมัยอยุธยา" ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518), หน้า 16-17.

²ม.ร.ว.อินทร์ รัตพันธ์, สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416, แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และพรณี สรวงภูมิ, หน้า 197-200.

³คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2521), หน้า 23.

"การไหว้ พิธีกรรม" และการเคารพผู้มีดี เทวดา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะช่วยให้เกิดความสุจริต
เป็นที่ตั้งในยามทุกข์ หรือสามารถทำในสิ่งที่เหนือธรรมชาติได้

ผลจากความเชื่อในเรื่องผีบางเทวดา ทำให้คนไทยสนใจเรื่องไสยศาสตร์
และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ นอกจากนี้ยังถือเคล็ด ฤกษ์และโชคกลาง¹ คนที่ศึกษาจนชำนาญในคัมภีร์
ไสยศาสตร์จะได้รับการยกย่องนับถือว่าเป็นผู้มีวิชาพิเศษ ซึ่งมักจะปกปิดหรือหวงแหนไว้เฉพาะตัว
หรือในหมู่ผู้ใกล้ชิด นอกจากนี้ยังมี "วิชา" สำหรับประกอบเป็นอาชีพ หรือช่วยในการประกอบ
อาชีพ เช่น ขางต่าง ๆ แพทย์แผนโบราณ วิชาเหล่านี้จะถ่ายทอดให้เฉพาะผู้ใกล้ชิดด้วยการ
ท่องจำ หรือการฝึกหัดให้ทำ เนื่องจากเกรงว่าคนอื่นจะรู้และมาแข่งขัน

ค. การนับถือพุทธศาสนา

คนไทยนับถือพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว พระสงฆ์ได้รับความเคารพ
อย่างมากในฐานะเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าและในฐานะเป็นผู้มีความรู้สูงในสังคม ศูนย์กลาง
ของหมู่บ้านเกือบทุกแห่งได้แก่วัดอันเป็นที่พำนักของพระสงฆ์ วัดเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและเป็น
สถานที่เคารพบูชาของชาวไทย ฆราวาสของไทยมีความผูกพันกับวัดอย่างใกล้ชิด² วัดเป็นสถานที่
ทำบุญและขอประสังสรรค์ของชุมชน ตลอดจนเป็นแหล่งศิลปวิทยาการต่าง ๆ รวมทั้งเป็นสถานที่
อบรมกล่อมเกล่าจิตใจคนไทยให้รู้จักบำเพ็ญคุณไทย

¹ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25 (กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2523), หน้า 287-308.

²เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน), เรื่องฤกษ์-สารท (กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2516), หน้า 88-89.

แก่นคำสอนของพุทธศาสนา คือ การทำความดี ละเว้นความชั่ว และทำจิตใจให้บริสุทธิ์ อันนำไปสู่จุดหมายชั้นสุดท้าย คือการหลุดพ้นจากทุกข์หรือนิพพาน ซึ่งเป็นความสำเร็จขั้นสูงสุดของการปฏิบัติตนอย่างมานะอดทนตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้¹

อิทธิพลของพุทธศาสนา ทำให้คนไทยนิยมการ "บวชเรียน" เพื่อขมรมจิตใจให้เป็นคนดี ละเว้นจากความชั่ว และมีจิตใจที่บริสุทธิ์ เรียกว่าเป็น "คนสุก"² ประเพณีการบวชนี้ เป็นการสร้างความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นให้เกิดขึ้นระหว่างชายไทยกับวัด และเป็นการเตรียมตัวเพื่อจะไม่มีชีวิตเบี่ยงผู้ใหญ่ออกไป ผู้ชายไทยเกือบทุกคนมักจะบวชอย่างน้อยชั่วระยะหนึ่งของชีวิต การบวชนี้ยิ่งถือว่าเป็น "เนือนาบุญ"³ อีกด้วย อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่าพุทธศาสนาที่ชาวไทยสมัยก่อนมีหลักปฏิบัติและความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ และการนับถือผีต่างเทวดาปะปนอยู่ด้วย จึงปรากฏว่าวัดเป็นสถานศึกษาที่ทั้งความรู้ทางพุทธศาสนาและความรู้พิเศษอื่น ๆ ด้วย

¹ ปรากฏละเอียดใน พระศรีวิสุทธิโมลี, "พุทธธรรม" ใน วรรณไวทยากร : ชุมนุมบทความทางวิชาการ (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2514), 206 หน้า.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สารสนธิ์ เล่ม 18 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์, 2505), หน้า 144.

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า "ถ้าใครเว้นการอุปสมบท เรียกกันว่า 'คนคิม' ภูเป็นเสียบหายไปอย่างหนึ่ง"

³ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน), ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน, หน้า 180.

ลักษณะพื้นฐานบางประการในสังคมไทยทั้งกล่าวมาเวลานี้ ขั้วมีขั้วบางประการต่อ การศึกษาตามแบบประเพณีโบราณของไทย ในคำที่ต่อไปนี้จะอภิปรายเปรียบเทียบสถานภาพ และความสัมพันธ์ของครูกับศิษย์ในระบบการศึกษาของสังคมไทยและอินเดียโบราณ อย่างไรก็ตาม ในส่วนที่ยังไม่มีหลักฐานที่แน่นอน ก็จะอภิปรายในลักษณะของการสันนิษฐานที่ควรจะเป็น ไปได้ เนื่องจากหลักฐานของไทยที่มีอยู่ยังขาดความสมบูรณ์อยู่มาก

ส่วนที่คล้ายคลึงกัน

สังคมไทยรับอารยธรรมของอินเดียโดยเข้ามาทางขอมและมอญสมัยโบราณ แต่ชนชาวไทยก็รู้จักคิดแปลงให้เหมาะสมและเป็นประโยชน์ต่อสังคมไทยเองอันเป็นคุณลักษณะ พิเศษอย่างหนึ่งของคนไทยในการรู้จักประสานประโยชน์เข้าด้วยกัน¹

แม้ว่าคนไทยจะไม่ยอมรับระบอบวรรณะของอินเดียโบราณ แต่ก็ได้รับแนวความคิด ความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์และการปกครองของอินเดียเข้าไ้มาก² ในส่วนของความสัมพันธ์ ระหว่างครูกับศิษย์ในระบบการศึกษาของไทยนั้น มีร่องรอยที่สันนิษฐานได้ความมีการวางแนวทาง ปฏิบัติบางอย่างซึ่งจะยกมาเปรียบเทียบให้เห็นว่าคล้ายคลึงกันในสังคมอินเดียโบราณคือ

ก. ครูได้รับความเคารพยำเกรงจากศิษย์อย่างมาก

ประเพณีที่ศิษย์ถวายตัว หรือขมขั้ว หรือขมขั้วเครื่องเคารพบูชาต่อครู นอกจาก จะเป็นการขมขั้วอยู่ที่ความอุปถัมภ์แล้วยังเป็นเครื่องหมายว่า ศิษย์เชื่อฟังคำสั่งสอนและ วิชาความรู้ที่ครูจะถ่ายทอดให้จะไม่ทำตัวเป็น "ศิษย์นอกครู" หรือกลายเป็น "ศิษย์คึกค่างครู"

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ลักษณะการปกครอง ประเทศสยามแต่โบราณ" ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง, หน้า 6-7.

² ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และบุษยา ทุมจันทร์ หน้า 1-3.

ศิษย์ที่กตัญญูปฏิบัติตนอยู่ในโอวาทของครู คอยปฏิบัติรับใช้ครูให้ได้รับความสุขสบายอยู่เสมอ คนไทยเชื่อว่าผู้ใดยอมหลอครูอาจารย์ และไม่เชื่อในหนังสือตำรา ผู้นั้นจะคอยปัญญาและเป็นมาป ครองกันข้ามผู้ใดเคารพกราบไหว้ครู ไม่นอกตำรา ผู้นั้นจะได้ประสบความสำเร็จ สิ่งศักดิ์สิทธิ์จะคุ้มครอง จะมีปัญญาความรู้งามขวาง เจียมแหลม ทั้งข้อความในประณม ก กา หักอ่านบางตอน ที่สอนนักเรียนให้ปฏิบัติตัวเป็นศิษย์ที่ดี ดังนี้

ว่าเป็นข้าน้อย บูรพาจารย์มา อยาหตุครูมา อภิวัตน์ไหว้พระอาจารย์ เล่าจนมณฑกรามกราน วันทาอาจารย์ ไหว้ไหวกราบกรานกระตั้นครุ อยาหตุยามาเหยียบดมหลอ เคารพชมครู ชินฐุ ชินโสในเกษิ อุตสาหุขามาดี เป็นประเพณี ทพานแตกอนสอมา ทำกิจจะมีปัญญา ไครหลอครูมา ปัญญาผู้นั้นจะสิ้นเพื่อ¹

จากข้อความที่ยกมานี้ มีข้อความบางตอนชวนให้คิดว่า ไบราณจารย์ของไทยรับเอา วัฒนธรรมของอินเดียมาประสานเข้ากับวัฒนธรรมของไทยได้อย่างดี เช่น ข้อความว่า "อภิวัตน์ ไหว้อาจารย์ เล่าจนมณฑกรามกราน วันทาอาจารย์" อันเป็นข้อความบอกถึงการทำความเคารพ ครูในขณะที่เล่าเรียน ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับข้อความในคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ อธิบายะที่สอง โศลกที่ 71-72* ที่ให้ศิษย์แสดงความเคารพโดยการสัมผัสเท้าทั้งสองของครู และมีการพนมมือ ซึ่งเรียกว่าทำ "พรหมนุชลี" ในขณะที่ศึกษาพระเวท เพียงแต่ธรรมเนียมการทำความเคารพของ ชาวอินเดียใช้วิธีสัมผัสเท้าทั้งสองของครู แต่ธรรมเนียมของไทยใช้วิธีกราบ (เท้า) แทน

¹"ปณม ก กา หักอ่าน" ใน ประณม ก กา ประณม ก กา หักอ่าน ปรุณาสา อักษรนิติ แบบเรียนหนังสือไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปปรมรรณาการ, 2513), หน้า 72-73.

* ภูภาคผนวก ก. และ ง. หน้า 111, 127 ตามลำดับ

ในหนังสือจินตามณีตอนหนึ่งกล่าวว่

บทโคสจนโลกไว้	เป็นฌมฺย
อรตแห่งครุขันธัม	บอกแจ้ง
บกล้างเกรงกลัม	ประมาท ครุณา
ทกนรกไปแยง	ทอควยเขมาธา ¹

ใจความสำคัญของข้อความนี้สอนให้ศิษย์อย่าเกรงครุอาจารย์ ถ้าศิษย์คนใดไม่ยำเกรงแล้วกลัมประมาทครุ ศิษย์ผู้นั้นก็จะตกนรกถูกเขมาธาลงโทษ ในคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์มีข้อความที่สอนให้ศิษย์มีสัมมาคารวะต่อครุ ในทำนองนี้เหมือนกัน โคเมให้ศิษย์ลดเลี่ยนการเดิน การพูด และทาทางต่าง ๆ ของครุ (Mn. II. 199)* และยังกำหนดโทษในการทะเลาะถึบครุหรือนินทาครุไว้ด้วยคือ ผู้ที่ทะเลาะถึบครุจะไปเกิดเป็นลา ผู้ที่นินทาครุจะไปเกิดเป็นสุนัข (Mn. II. 201)**

เหตุที่ครุและหนังสือตำราไ้รับความเคารพสูงมากนั้น อาจสันนิษฐานได้ว่า คนไทยมีประเพณีอันดีงามในการแสดงความเคารพ ฐูปญฺุณ และทองการทขมแทนญฺุณ ประกอบถึบครุส่วนมากเป็นพระสงฆควย นอกจากจะสอนวิชาความรู้ให้แล้วบางครั้งพระสงฆยังมีรับเล็ยงผู้เป็นศิษย์ สำหรับหนังสือตำรานั้นเป็นสิ่งที่หาได้ยาก เพราะต้องไขว้ชีวิตคลอกถัวเมื่อ จึงเป็นสิ่ง

พระโหราธิบดี "จินตามณี" ใน จินตามณี เล่ม 1-2 ถึบบันทึกเรื่องหนังสือจินตามณี และจินตามณีถึบพระเจาบรมโกศ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปปาวรรณาการ, 2512), หน้า 34.

* ฎภาคผนวก ก. และ ง. หน้า 114, 131 ตามลำดับ

** ฎภาคผนวก ก. และ ง. หน้า 115, 131 ตามลำดับ

วางแผน สมัยก่อนผู้ที่อ่านออกเขียนได้น้อย เรื่องราวที่เขียนในหนังสือส่วนมากมักเกี่ยวกับ
พุทธศาสนา หรือไสยศาสตร์ คนไทยจึงให้ความเคารพหนังสือคำรามเสมอด้วยครู¹

ข. การเรียนการสอน

การเรียนการสอนเป็นความต้องการและความสามารถเฉพาะตัวของครูและศิษย์
แม้จะไม่มีครูอาชีพ ไม่มีหลักสูตรและเวลาเรียนอย่างเป็นทางการ หน้าที่ของผู้เรียน
มีอยู่ว่าออกไป "ถวายตัว" หรือ "ฝากตัว" เป็นศิษย์ของครูด้วยตนเอง เมื่อครูรับตัวเป็นศิษย์แล้ว
ศิษย์ก็ต้องประพฤติตนให้ศิษย์รักใคร่ โดยการประณมิตริบิไซและตั้งใจศึกษาเล่าเรียน
ถ้าเป็นศิษย์ที่ครูรักมากก็จะได้รับการสั่งสอนถ่ายทอดวิชาให้มากกว่าศิษย์อื่น ๆ ดังที่ปรากฏใน
วรรณคดีเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน ตอนหนึ่ง สมภารวัดสมเณียงกล่าวแก่หลายแก้วว่า

	สิ้นใส่กุแล้วเฉมแก้วอา
ยังแค้นศุกรับใหญ่	นั้นแต่หัวใจพระศาตา
กูจักแจงของสมแก่หุณา	หวังไวจจรราไม่ให้ใคร
ความรู้ นอกนี้ไม่มีแล้ว	กูรักเฉมแก้วจะยกให้ ²

แสดงให้เห็นว่าการสอนนั้นเป็นเรื่องส่วนตัวระหว่างครูกับศิษย์ ครูมักจะหวังวิชา
ส่วนสำคัญไว้ ไม่ยอมถ่ายทอดให้ใคร นอกจากผู้ที่ได้รับการพิจารณาแล้วว่าเป็นศิษย์ที่ครูรัก
โดยแท้จริง

¹ชัย เรื่องศิลา, ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25, หน้า 270-271.

²พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน (กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2493), หน้า 43-44.

ภักดีไทยโบราณคือสุภามิถุนันพิทพระร่วงกล่าวว่า "เมื่อน้อยให้เรียนวิชา ให้หาสินเมื่อใหญ่" ซึ่งคงแสดงให้เห็นว่าชาวไทยเห็นความสำคัญของการศึกษามาแต่สมัยโบราณแล้ว และที่สำคัญคือ คนไทยเมื่อประเพณีการบวชเรียนมาถึงแก่สมัยโบราณ ทำให้ผู้ชายไทยมีความใกล้ชิดกับศาสนา จึงมีโอกาสเล่าเรียนอย่างน้อยก็ชั่วระยะหนึ่งในชีวิต¹ ฉะนั้นจึงพิจารณาได้ว่า มีความคล้ายคลึงกับการ เป็นพรหมจารีของพวกทวิชาติทั้งหลายของอินเดียโบราณ ซึ่งต้องประพฤติพรทในการเรียนพระเวททั้งสามอยู่ในสำนักของครูนานถึง 36 ปี หรือครึ่งหนึ่ง หรือหนึ่งในสี่ หรือจนกว่าจะเรียนสำเร็จ (Mn. III.1) นอกจากนี้การเรียนการสอนแบบปากเปล่า เพราะผู้หนังสือมีน้อย ค่าราคาก็ไม่แพงหลาย ทั้งยังต้องการให้รู้แต่เฉพาะในแวดวงคนใกล้ชิด* การสอนแบบปากเปล่าทำให้ศิษย์ต้องจดจำไว้อย่างแม่นยำ การ "ท่องหนังสือ" ในวัด จึงใช้ความทรงจำเป็นส่วนใหญ่ อีกอย่างหนึ่ง หนังสือที่คัดลอกต่อ ๆ กันมานักหากความถูกต้องตามฉบับเดิมได้น้อย² จึงเท่ากับเป็นการส่งเสริมให้มีการเรียนการสอนแบบปากเปล่า และเน้นความทรงจำเป็นสำคัญ

---

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, กรมพระยาตำราภิธานสาส์นสมเด็จ, เล่ม 18, หน้า 143-144.

* คนใกล้ชิด คล้ายกับข้อความตอนหนึ่งในคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ที่กำหนดให้บุคคล 10 จำพวกเรียนได้ คือ บุตรของครู, ผู้ที่เชื่อฟัง, ผู้ที่มีความรู้ (เป็นเครื่องแลกเปลี่ยน), ผู้ที่ประกอบถวายธรรม, ผู้บริสุทธิ์, ผู้นาเชือดือ, ผู้สามารด, ผู้ใหญ่สประโยชน์, คนดี และคนใกล้ชิด (Mn. II.109).

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, กรมพระยาตำราภิธานสาส์นสมเด็จ, เล่ม 14, หน้า 130-131.

ค. ข้อปฏิบัติของศิษย์

ไต่ถามมาแล้วว่า การเรียนการสอนนั้นเป็นเรื่องเฉพาะตัวของครูกับศิษย์ เมื่อศิษย์ "ถวายตัว" หรือ "ฝากตัว" อยู่ในสำนักของครูแล้ว จะต้องปฏิบัติตนอยู่ในโอวาทของครู คอยปฏิบัติรับใช้ครูให้ได้รับความสุขสบายอยู่เสมอ เพื่อให้ครูเห็นชอบส่งสาร แล้วครูจะได้ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้ ทั้งข้อความใน ปณณ ก กา หักอ่าน ทอนหนังสือว่า

เวลาบ่ายเย็น อยู่ชวบทันเล่น เจ้าการอะไร น้ำท่าพื้นทอง หักหามาไว้ กระจุกเริญไว้ใน สำหรับเขวแทน แลเวงชวนชววย สังวิทชบาย หนึ่งสี่ให้เจน อยุ่ให้ชกสน เลาบน กนแทน ช่าให้ชวยชน ถูกดูวนทุกประการ เลาใหญ่เจนจบ ญกมือไหวนย เคาพทรวานุกราน จักเจียนถวาย ชีตุนอาจารีย ญกสูตมวิทวาร์ นำไรน้ำจัน เจาเวงจักแจง ประคัมกนทง ไสเหมายกทูลทลัน ทิชาดาชชอน นำรอนนำจัน จักแจงแคงพลัน ไทให้ปรารณา หนีเวียง เคียงไว หนีใส่ไมชา ในนั้นนั้นนา นำรอนเทริน¹

ข้อปฏิบัติเหล่านี้ของศิษย์ มีบางตอนที่ชวนให้คิดว่ามีส่วนคล้ายคลึงกับข้อความ บางตอนในคัมภีร์ธรรมศาสตร์ เช่น "น้ำท่าพื้นทอง หักหามาไว้" หมายความว่า ศิษย์จะต้อง หาน้ำ ท่าที่เอามาไว้ในสำนักของครู ข้อความในทำนองนี้ปรากฏในคัมภีร์มานาวธรรมศาสตร์ อธิบายะที่สอง บทที่ 182 และ 186 * แต่ในบทที่ 182 ปรากฏเป็นฉันทมรรจน้า ซึ่งกล่าวรวมกับ สิ่งอื่น ๆ ด้วย ส่วนในโคลกบทที่ 186 ปรากฏเป็น "หินที่นำมาจากที่ไกล ให้ศิษย์วางไว้ในที่ กลางแจง" ซึ่งเป็นการกำหนดคิให้หาหินเหมือนกัน

ข้อความว่า "แลเวงชวนชววย สังวิทชบาย หนึ่งสี่ให้เจน" มีลักษณะคล้าย คลึงกับข้อความในคัมภีร์มานาวธรรมศาสตร์ อธิบายะที่สอง บทโคลกที่ 191 ที่บอกว่า "ศิษย์ที่ครู สั่งหรือไม่ให้สั่งก็ตาม ทั้งหมั้นเพียรในการศึกษาพระเวท" เหล่านี้เป็นต้น

¹"ปณณ ก กา หักอ่าน" ใน ประณณ ก กา ประณณ ก กา หักอ่าน ปรุณณาสา อักษรนิติ แบบเรียนหนังสือไทย, หน้า 84.

* ภูภาคผนวก ก. และ ง. หน้า 113-114, 130 ตามลำดับ

นอกจากนี้ยังมีข้อความใน ปรณ ก กา หักอ่าน ซึ่งคล้ายคลึงกับข้อปฏิบัติของศิษย์ที่ปรากฏในคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ ชวนให้คิดว่าไทยเราน่าจะได้รับอิทธิพลทางอารยธรรมของอินเดียบ้าง ถึงข้อความว่า

ลูกนึ่งให้เจียมตัว สิ่งชั่วเจ้าตัวหนี วิชาอันที่ใด ให้ใตตามทีชกฺสนุ อาจารย์ทาเมอกให้
จำใส่ใจไว้เป็นมูล คำเขาเจรจาบน ซึ่งวิหระยาให้ชื่นใจ ปุคสาหมพิทติ ปฏิบัติเป็นนิจไป
นำฉิมและน้ำไซ ก็มาไว้ใหญ่ครบครัน ประทีปสว่างตา รุญชราทุกคืนวัน ครั้นค่ำเขานวทพัน
อาจารย์นันทานูเอินดู เห็นทานจำวักแล้ว จึงอุคสาณแล้วออกมาอยู่ คุอบยของคอบเมองกุ
หิมประศุชยาให้กฺจ ค่านิกนิกเวลา จึงอุคสาณมันระวัง พุกจายยาให้กฺจ จะลูกนึ่งอชฺชา-
โคทรย สีสันและน้ำไซ อันเคยพูดหามาไว้ กะโดนอันนอยใหญ่ บุณยาไว้ริมปลายคืน เห็น
ทานมิสหาย ขาววนรายไฟโคยิน จะเคื่นคอบประศิน อยากุณินทานอาจารย์ เวลาฉิน
จึงหนี เรงมาทลันนอบุณาน เกอชกวาทูระอาจารย์ จะเรียกชารคอบระวัง ประเคน
แล้วนึ่งอยู่ จึงเงยคอบนึ่งคอบหัง ครั้นแล้วเมือภายหลัง ขกฺสาวัณกสิบออกมา เกรืองเคน
อันเหอฉิน จงชวนกันกินนุเดคณา สิงโคโมมฺครา กุณยไวหฉินทอเพน กินแล้วเจ้าเชอตุฉาง
โไฮโถอานนะเจาเชอ เขาปลาอันเหอฉิน ทกเวียรากจกกวากุเสอ กินแล้วอชามกฺงาย
ถวยชามหงายอุมารายเวีย ปักง่าเรงคว่าเสอ แล้วเจ้าเวียรนหมันเพียรไป ปฏิบัติให้
ชมกถ พระชกนเอาใจใส่ พระครุรุสิงโร ทาเมอกให้จงงายคาย¹

ข้อความที่ขานี้เปรียบเทียบกับข้อความคล้ายคลึงที่ชวนให้คิดว่าไทยเราได้รับอิทธิพลของอารยธรรมอินเดียไว้อย่างมาก เช่น "ลูกนึ่งให้เจียมตัว สิ่งชั่วเจ้าตัวหนี" มีส่วนคล้ายคลึงกับข้อความในคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ อธิบายะที่สอง มทที่ 198 ความว่า "เมื่ออยู่ในสภครุที่นอนและที่นั่งของศิษย์ พึงอยู่ต่ำกว่าครุเสมอ เมื่ออยู่ในสายตาของครุ พรหมจารีขมไม่มีที่นังกามใจทองการ" * ส่วนข้อความว่า "สิ่งชั่วเจ้าตัวหนี" มีส่วนทำให้คิดว่า เป็นข้อสรุปจากคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ อธิบายะที่สอง มทที่ 177-180 ** ที่กำหนดให้ศิษย์หลีกเลี่ยงสิ่งต่าง ๆ อันเป็นข้าศึกของพรหมจารี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹"ปรณ ก กา หักอ่าน" ใน ประณ ก กา ประณ ก กา หักอ่าน ปฐมมาลา อักษรนิติ แผนเขียนหนังสือไทย, หน้า 84.

* ภูภาคผนวก ข. และ จ. หน้า 114, 131 ตามลำดับ

** ภูภาคผนวก ข. และ จ. หน้า 113, 129 ตามลำดับ

ข้อความว่า "ประทีปชวลา รุกขชาติทุกคืนวัน" ชวนให้คิดว่าคล้ายคลึงกับข้อความ
บาทสุดท้ายของบทที่ 186 ในคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ที่ว่า "(ศิษย์) พึงบูชาไฟ ด้วยหินทั้งหลาย
ทั้งในเวลาเช้าและเวลาเย็น"*

ข้อความว่า "ครั้นค่ำเข้านวดกั้น อาจารย์ยังท่านเห็นอยู่" เป็นข้อความที่ชี้ให้เห็นว่า
มีการนวดกั้นอาจารย์ก่อนที่อาจารย์จะเข้านอน ข้อความในลักษณะนี้ปรากฏในคัมภีร์อาปัสตัม-
ธรรมศาสตร์ด้วย ความว่า "เมื่อล้างเท้าและนวดกั้นแล้ว ศิษย์ก็นำครู เขาไปนอนทุกวัน"¹

ข้อความว่า "เห็นท่านจำวัดแล้ว จึงอาสาคนลวอออกมาอยู่" เป็นข้อความที่ชี้ให้เห็น
ว่า ศิษย์จะต้องประณมิติมิไชครูจนกระทั่งครูนอนหลับ แล้วจึงจะนอนพักนอนได้ ซึ่งแสดงว่า
ศิษย์จะต้องเข้านอนทีหลังครู การกำหนดกั้นให้ศิษย์เข้านอนทีหลังครูนี้ปรากฏในบาทสุดท้ายของ
บทที่ 194 อธิบายะที่สองของคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์**

ข้อความว่า "จะตื่นคอยประคิน อยู่กู่หมื่นพันอาจารย์" เป็นข้อความที่สั่งสอนศิษย์
ให้หมั่นมาคารวะ ไหว้หมักะวังในการตื่นที่ท่าทางชื่อว่าไม่เคารพครูอาจารย์ เกี่ยวกับเรื่องนี้
มีข้อความคล้ายคลึงกันปรากฏในคัมภีร์วิษณุสมฤติ ความว่า "ถ้าครูนอนอยู่ ศิษย์ที่ตื่นยามไป
จะท่องเที่ยวทั่วลงท่า ๆ"²

* ฎีกาคนวก ข. และ จ. หน้า 114, 130 ตามลำดับ

¹ Āp.I.2.6.1.

sadā nisāyām gurum samvesayettasya pādāu praksālya samvāhya /

** ฎีกาคนวก ก. และ ง. หน้า 114, 131 ตามลำดับ

² Vishn.XXVIII.21. in S.B.E. vol.VII. p. 118.

ข้อความว่า "ครบแล้วเมื่อภายหลัง ยกสำรับกัณฑ์ออกมา เครื่องเคนอันเหลือฉัน
จงชวนกันกินเถิดเถา" หมายความว่า เมื่อครบบริโภคอาหารแล้ว ศิษย์จึงจะไขว้บริโภคอาหาร
ที่เหลือจากครู ซึ่งสอดคล้องกับข้อความในคัมภีร์วิษณุสมฤตว่า "เขา(ศิษย์) ฟังบริโภคอาหาร
ที่ภิกษุอาจารย์มาเคี้ยวเมื่อครูอนุญาตแล้ว"¹

ส่วนที่แตกต่างกัน

ส่วนที่แตกต่างกันในระบบการศึกษาของสังคมไทยและอินเดียโบราณ คือ

ก. โอกาสในการได้รับการศึกษาเล่าเรียน

เป็นที่ทราบกันว่า ชาวไทยมักจะได้รับการถ่ายทอดวิชาความรู้ ความชำนาญ
บางอย่างที่มีความสำคัญ เช่น การช่าง การแพทย์ การปกครอง การสงคราม กฎหมาย เป็นต้น
และผู้เรียนมักจะจำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มเล็ก ๆ อันได้แก่กลุ่มของชนชั้นผู้ปกครอง² มีหลักฐานคึง
ข้อความตอนหนึ่งในเรื่องพระอภัยมณี เมื่อพระอาจารย์สั่งสอนวิชาความรู้ให้แก่พระอภัยมณีและ
ศรีสุวรรณจนสำเร็จแล้วก็คืนขำมงคลทั้งสองไขว้ไขว้ไปเป็นศิษย์วิชา ความว่า

ซึ่งคนครุฑคาไว้ถึงแสน	เพราะห่วงแทนกำขี้ไขว้ขัน
ไขว้ประสงครังทรัพย์สินสุวรรณ	จะป้องกันให้ไขว้ไขว้วิชา ³

¹Vishn. XXVIII.10. in S.B.E. vol.VII. p. 117.

²ม.ร.ว.อศิน รัตพันธ์, สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416,
แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และทรรณี สรวงบุญมี, หน้า 320-324.

³สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณี (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา,
2491), หน้า 6

กลอนยทิมมจะชวนให้เข้าใจว่าไพร่หรือชนชั้นผู้อยู่ใต้อปกครอง ไม่ค่อยมีโอกาสได้ "ฝากตัว" หรือ "ถวายตัว" เป็นศิษย์ของครูในชนชั้นผู้นาย เนื่องจากธรรมเนียมการถือยศศักดิ์ถือตระกูลของไทยมีสูงมาก¹ แต่ก็มีคำหมายความว่าไพร่หรือชนชั้นผู้อยู่ใต้อปกครองไม่มีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนเลย เพียงแต่ไพร่ยังมีภาระต้องเช่า "รับราชการ" และรับใ้ญ่นายปีละหลายเดือนเท่านั้น ที่จริงแล้วสังคมไทยเปิดโอกาสให้ไพร่มีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนบ้างเหมือนกัน ทั้งที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า

ในสมัยโบราณนั้น ยังไม่มีโรงเรียน ซึ่งใครสมัคร เรียนวิชาอย่างไรจะอาจเรียนได้ตามชอบใจ บุคคลทั้งหลายโคอาศัยศึกษาวิชาการทาง ๆ ในสกุลของตนเป็นประจํา เป็นบุตรวา บุคคลซึ่งเกิดในตระกูลปกครอง เช่น ราชสกุลกษัตริย์ สกุนเสนาบดีและเจา และเจา บานการเมืองกษัตริย์ ย่อมได้โอกาสศึกษาวิชาการปกครองมากกว่าบุคคลจำนวนอื่น ...²

ข้ออธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพนี้ แสดงให้เห็นว่าผู้ที่เกิดในตระกูลสูงย่อมมีโอกาสได้ศึกษาวิชาต่าง ๆ มากกว่าบุคคลพวกอื่น ผู้ใดจะเรียนวิชาอะไรก็เรียนได้ตามใจชอบ นี่เป็นการยืนยันว่าคนไทยโบราณมีโอกาสดได้ศึกษาเล่าเรียนตามอัธยาศัย ซึ่งแตกต่างกับสังคมอินเดียโบราณที่ไม่ให้โอกาสพวกวรรณะศูทรได้รับการศึกษาพระเวทเลย

ข. การเป็นครูอาชีพ

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า การจัดระเบียบชนชั้นในสังคมไทยตามระบบศักดินาถือว่าพระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจสิทธิ์เด็ดขาด การจัดตำแหน่งบุคคลให้ทุกคนได้รับราชการ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมาคมนักวิจัยและนักประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2505), หน้า 3-6.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ" ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง, หน้า 16.

เป็นลักษณะการปกครองบังคับบัญชา มีโคโยติคือตามสถานภาพที่ไฉมาแต่กำเนิดเหมือนสังขม
อินเตียโบราณซึ่งไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ จึงไม่มีกฎเกณฑ์บังคับให้ชนชั้นใดเป็นครู ผู้ใด
มีความรู้ความชำนาญหรือมี "วิชา" ก็อาจตั้งตัวเป็นครูสอนศิษย์ได้ หากมีความสมัครใจ ซึ่งเป็น
ข้อแตกต่างจากสังขมอินเตียโบราณที่กำหนดให้พราหมณ์เป็นครูอาชีพ และยังกำหนดว่า
ถ้าหาพราหมณ์เป็นครูไม่ได้ก็ให้เรียนจากกษัตริย์ หรือไวศยะ (Āp. II. 2. 4. 24-25)

ม.ร.ว. อकिन รัตติกาน, สังขมไทยสมัยทศกัณฐ์รัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416.
แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุธ และพรณี สรุงบุญมี, หน้า 246-247.

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย